

Lâmiyyetü'l-'Acem Şerh-Hâşîye Geleneğinde Kurucu Bir Eser: Safedî'nin Ğaysü'l-Edeb'i

Mehdi Cengiz

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi (ROR ID: 02wcpmn42)

İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Assist. Prof. Dr., Artvin Çoruh University, Faculty of Theology

Department of Arabic Language and Rhetoric

Artvin/Türkiye

mehdicengiz@artvin.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7593-1801

A Constitutive Text in the Commentary (Sharh) and Annotations (Hashiyah)

Tradition of *Lâmiyat Al-'Ajam*: Al-Safadî's Commentary *Ğayth al-Adab*

Abstract

Al-Tughrâi's (d. 515/1121) ode (qaşeeda) titled *Lâmiyyat al-'Ajam* has an important place in Arabic literature with its rhetoric arts, concise style and wise words it contains. Therefore, dozens of commentaries (*sharh*), annotations (*khashiyah*), takhmîs (*embarkation*) and taşîr written on the ode. During the Mamluks period, al-Şafadî (d. 764/1363), who held important positions such as clerk and bayt al-mâl deputy, was one of the writers who commented on al-Tughrâi's ode. al-Şafadî, who commentes the ode in terms of language and balâgha such as ishtiqâq, grammar (naħw), bayân, morphology (şarf) and badî' gives detailed information about many disciplines from chemistry to biology, history to philosophy in this work. al-Şafadî's commentary, which mentions his own poems from time to time, is also a poetry anthology. In this study, information about the content and method of commentary of al-Şafadî's work titled *Ğayth al-adab alladhî insajama bi sharh Lâmiyyat al-'Ajam* and its constitutive role in the commentary and annotations of *Lâmiyyat al-'Ajam* tradition will be shown. In this context, it is noteworthy that al-Şafadî's commentary was separated from other *Lâmiyyat al-'Ajam* commentaries with studies such as annotation and abridgement (ikhtisâr). As a matter of fact, dozens of commentary and khashiyah studies show that al-Şafadî's work is a constitutive text in the *Lâmiyyat al-'Ajam* literature. The abridgement studies on the work are not related to the fact that al-Şafadî's style is ambiguous and needs explanation, but that it includes information that is not directly related to Al-Tughrâi's ode. For example, al-Şafadî mentions many topics unrelated to *Lâmiyyat al-'Ajam*, such as chess, various fable examples, the definition of the sun, how the moon receives its light from the sun, and solar and lunar eclipses. al-Şafadî did not unconsciously use this type of writing, on the contrary, he said in the introduction of his work

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehdi Cengiz).

Geliş/Received: 27 Haziran/June 2021 | **Kabul/Accepted:** 10 Eylül/September 2021 | **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2021

Atf/Cite as: Mehdi Cengiz, "Lâmiyyetü'l-'Acem Şerh-Hâşîye Geleneğinde Kurucu Bir Eser: Sa-fedî'nin Ğaysü'l-Edeb'i = A Constitutive Text in the Commentary (Sharh) and Annotations (Hashiyah) Tradition of *Lâmiyat Al-'Ajam*: Al-Safadî's Commentary *Ğayth al-Adab*", *Eskişeni* 44 (Eylül/September 2021), 629-643. <https://doi.org/10.37697/eskişeni.958134>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

that he adopted this method that Jâhiz (d. 255/869) followed in his Kitâb al-Ĥayavân. In addition, some of the stories mentioned by al-Şafadî were considered obscene by subsequent scholars, so it was preferable to abridge the work. In this context, Muĥammad al-Damîrî's (d. 808/1405) *al-Maqşad al-atamm sharĥ Lâmiyyat al-'Ajam* (*Mukhtaşar sharĥ Lâmiyyat al-'Ajam*) was prominent among other specialists in his work. In addition, Ibn al-Damâmîni's (d. 827/1424) critique of *Nuzul al-Gayth alladhî insajama 'alâ sharĥ Lâmiyat al-'Ajam* is also noteworthy. Ibn al-Damâmîni, preferred to criticize Safadi's work instead of condensing it and from time to time he accused as-Şafadi of larceny. Ibn Akhbars, who stated that there were unfair criticisms of Ibn al-Damâmîni, prepared a study called *Taĥkîm al-'uqûl bi-ufûl al-Badr fî an-Nuzûl*, and compared the views of the two authors. In the introduction of the study, what is meant by the constitutive text will be explained and as-Şafadi's commentary will be examined in terms of content in the first part of the article. In the second part, it will be shown that the work is a constitutive text within the framework of annotations and abridgments on *Ghayth al-adab*.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Poem, Qaşeeda, Constitutive Text, al-Şafadî

Lâmiyyetü'l-'Acem Şerh-Hâşiye Geleneğinde Kurucu Bir Eser: Safedî'nin Ğaysü'l-Edeb'i

Öz

Tuĝrâî'nin (öl. 515/1121) *Lâmiyyetü'l-'acem* adlı kasidesi, kullanılan belâgat sanatları, veciz üslubu ve içerdiği hikmetli sözlerle Arap edebiyatında önemli bir yer tutar. Bundan dolayı kaside üzerine onlarca şerh, hâşiye, tahmîs ve taştîr çalışması kaleme alınmıştır. Memlükler döneminde kâtiplik ve beytûlmâl vekilliği gibi önemli görevler üstlenen Safedî (öl. 764/1363) de Tuĝrâî'nin kasidesini şerh eden edebiyatçılar arasında yer alır. Kasideyi iştikak, gramer, beyân, meânî, bedî' gibi dil ve belâgat ilimleri açısından inceleyip şerh eden Safedî, bu eserinde kimyadan biyolojiye, tarihten felsefeye pek çok disiplinle alakalı ayrıntılı bilgi verir. Yer yer kendi şiirlerini de zikreden Safedî'nin çalışması, aynı zamanda bir şiir antolojisi niteliğindedir. Bu makalede, Safedî'nin *Ğaysü'l-edebillezî inseceme fî şerĥi Lâmiyyeti'l-'acem* adlı eserinin muhtevası ve şerh yöntemi hakkında bilgi verilip bu yapının *Lâmiyyetü'l-'acem* şerh-hâşiye geleneğinde temsil ettiği kurucu rol gösterilecektir. Bu bağlamda Safedî'nin şerhinin, hâşiye ve ihtisâr gibi çalışmaların yapılması ile diğer *Lâmiyyeti'l-'acem* şerhlerinden ayrılıp müstakil bir gelenek oluşturduğu dikkat çekmektedir. Nitekim kaleme alınan onlarca ihtisâr ve hâşiye çalışmaları Safedî'nin eserinin *Lâmiyyetü'l-'acem* literatüründe kurucu bir metin olduğunu göstermektedir. Eser üzerine yapılan ihtisâr çalışmaları Safedî'nin üslubunun kapalı olup izaha ihtiyaç duyması ile değil, Tuĝrâî'nin *Lâmiyye'si* ile doğrudan ilişkili olmayan istidradî bilgilere yer vermesi ile alakalıdır. Söz gelimi Safedî *Lâmiyyeti'l-'acem* ile alakası olmayan satranç, çeşitli fabl örnekleri, güneşin tanımı, ayın ışığını güneşten nasıl aldığı, güneş ve ay tutulması gibi pek çok konuya yer verir. Safedî bu yazım şeklini bilinçsiz olarak kullanmayıp aksine Câhiz'in (öl. 255/869) *Kitâbü'l-Ĥayavân*'ında takip ettiği bu metodu benimsediğini eserinin mukaddimesinde söylemiştir. Ayrıca Safedî'nin zikrettiği bazı hikayeler sonraki âlimler tarafından müstehcen kabul edilmiş dolayısıyla eserin ihtisâr edilmesi yeğlenmiştir. Bu çerçevede Demîrî'nin (öl. 808/1405) *el-Maqşadü'l-etem fî Şerĥi Lâmiyyeti'l-'acem* adlı çalışması diğer ihtisarlar arasında öne çıkmıştır. Bunun yanında İbnü'd-Demâmîni'nin (öl. 827/1424) kaleme aldığı *Nüzûlü'l-Gaysillezî inseceme 'alâ şerĥi Lâmiyyeti'l-'acem* adlı tenkit çalışması da kayda değerdir. İbnü'd-Demâmîni, Safedî'nin eserini ihtisâr etmek yerine tenkit etmeyi tercih etmiş ve yer yer Safedî'yi sirkatle itham etmiştir. İbnü'd-Demâmîni'nin haksız eleştirilerinin olduğunu ifade eden İbn Akbars ise *Taĥkîmu'l-'uqûl bi ufûli'l-Bedri fî'n-Nuzûl* adlı bir çalışma hazırlayarak iki müellifin görüşle-

rini karşılaştırmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın girişinde kurucu metin ile ne kastedildiği açıklanıp makalenin ilk bölümünde Safedî'nin şerhi, muhteva açısından incelenecektir. İkinci bölümde ise eser üzerine yapılan hâşiye ve ihtisar çalışmaları çerçevesinde Ğaysü'l-*edeb*'in kurucu rolü tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagati, Şiir, Kaside, Kurucu Metin, Safedî

Giriş

Büyük Selçuklu Devleti vezirlerinden Müeyyidüddin et-Tuğrâî'nin *Lâmiyyetü'l-‘acem* adlı kasidesi üzerine, pek çok şerh ve hâşiye çalışması yapılmıştır. Bunlar arasında Safedî'nin yazdığı *Ğaysü'l-‘edebillezî inseceme bi şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem* isimli şerh; üzerine yapılan hâşiye, ihtisar ve tenkit çalışmalarıyla kaside şerh yazın geleneğinde *kurucu metin* rolü üstlenir.¹

Lâmiyyetü'l-‘acem şerh ve hâşiyelerini tespit etmek için Kâtib Çelebi'nin (öl. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn'u* gibi klasik, Habeşî'nin *Câmi'ü's-surûh ve'l-havâşî*'si gibi modern pek çok çalışma yapılmışsa da bunlar kaside etrafında oluşan şerh-hâşiye geleneğindeki ilişki ağını ortaya çıkarıp kurucu metni belirlemeyi amaçlamaz.² Bununla beraber Ahmed Muhammed Mansûr'un *Şurûhu Lâmiyyeti'l-‘acem*'i kısmen Safedî'nin şerhini inceler.³ Fakat bu eserde *Ğaysü'l-‘edeb*'in kurucu metin olduğu iddia edilmediği gibi şerhlerin birbiriyle olan ilişkisi üzerinde de durulmaz. Nebîl Muhammed Reşâd'ın *es-Şafedî ve şerhuhu ‘alâ Lâmiyyeti'l-‘acem: dirâse taḥlîliyye*'si ve Envâr Saîd Cevâd'ın *es-Şafedî ve menhecuhu fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem* adlı çalışması gramer, belâgat ve edebî zevk açısından *Ğaysü'l-‘edeb*'i inceleyip Safedî'nin şerh metodu üzerine yoğunlaşır.⁴ Reşâd'ın çalışmasında diğer şerhler hakkında kısmî bilgiler verilmişse de Safedî'nin kitabı ile diğer şerhlerin ilişkisi kurulmamıştır.

Bu çalışmada *kanon* yerine, *kurucu metin* ifadesinin kullanılması yeğlenmiştir. Her iki kelime de bir eserin hitap ettiği topluluk açısından, incelenmeyi hak ettiği, onlar için en uygun eser olup okunmaması durumunda kültürel bir eksiklik meydana getirdiği anlamını çağırıştırır.⁵ Fakat kanonun sahip olduğu teolojik arka plan ve keli-

¹ Kaside üzerine yapılan çalışmalar için bk. Mehdi Cengiz, “Müeyyidüddin et-Tuğrâî'nin *Lâmiyyetü'l-‘Acem* Adlı Kasidesi Üzerine Yazılmış Şerh-Hâşiye Geleneği: Problemler ve Literatür”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60 (2021), 167-196; a.mlf., “Bir Kasideden Onlarca Yeni Yapıt: Tuğrâî'nin *Lâmiyyetü'l-‘Acem*'ine Yapılan Tahmîs, Muâraza (Nazire) ve Taşîrler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21 /1 (Mart 2021), 485-505.

² Abdullah Muhammed Habeşî, *Câmi'ü's-surûh ve'l-havâşî: mu‘cemun şâmilun li-esmâil-kütübi'l-meşrûha fi't-türâşî'l-İslâmî ve beyânî şurûhihâ* (Ebûzabî [Abudabi]: el-Mecma‘ü's-Şekâfi, 1425/2004), 3/779-786; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn ‘an esâmî'l-kütüb ve'l-finûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müşennâ, 1359/1941), 2/1937-1938.

³ bk. İbrahim Muhammed Mansûr, *Şurûhu Lâmiyyeti'l-‘acem, dirâse taḥlîliyye naḳdiyye* (Mısır: el-Merkezü'l-Mişiyyü'l-‘Arabî li'ş-Şahâfe ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1418/1998).

⁴ Envâr Saîd Cevâd, “es-Şafedî ve menhecuhu fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem”, *Mecelletu ehli'l-beyt ‘aleyhi's-selâm* 7 (2009), 288-323; Nebîl Muhammed Reşad, *es-Şafedî ve şerhuhu ‘alâ Lâmiyyeti'l-‘acem: dirâse taḥlîliyye* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1421/2001).

⁵ Kanonun yaptığı çağrışımlar için bk. Ulaş Bingöl, “Shakespeare'i Kanon Yapabilmek”, *HIKMET-Akademik Edebiyat Dergisi* 1 (2015), 41.

menin yaygın kullanımı, *kurucu metin* ifadesini karşılamaz. Çünkü *kanon* kelimesinin geçirdiği anlamsal değişim süreci -Azizler tarafından kutsanan metin veya kişilerin listesi anlamında olduğu gibi- kilise ve yasalarıyla doğrudan alakalı olup⁶ ilgili metnin dokunulmazlığını akla getirmektedir. Hâlbuki ileride görüleceği üzere *Ğaysü'l-^cedeb*, pek çok edebiyat eleştirmeni tarafından tenkit edilmiş hatta bu eleştirilerden dolayı ihtisar da edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle *Ğaysü'l-^cedeb*'in kurucu metin rolünü üstlenmesinde etkili olan faktörlerden birisi, bu esere yöneltilen eleştirilerdir. Fakat kanon eserler eleştirilerin değil, dokunulmazlığın merkeze alındığı yapıtlardır.

Kanonların karşı çıkılmaz ve sorgulanamaz bu özelliği, kelimenin geçirdiği tarihsel serüvenle ilgilidir. Bu bağlamda daha önceleri teolojik anlamlar barındıran kanonun, son dönemlerde seküler bir mahiyet kazandığı ve edebî bir terime dönüştüğü söylenmelidir.⁷ Kelimenin sahip olduğu etimolojik gelişim dikkate alındığında bir eseri kanon ilan etmek, ilgili esere ilahî bir özellik vermek anlamına gelir. Nasıl ki ilahî eserler karşısında pasif bir duruş sergilenip bu esere teslim olunuyorsa edebî kanon karşısında okuyucunun yargıları da baskı altında olup okuyucu, bu yapıta karşı çıkamaz.⁸ Kanonlar karşı çıkılmaz olan bu gücünü üç otoriteden alır:

1. Yazar, aydın, öğretmen ve akademisyenler. Bunların sanat ve edebiyat hakkındaki yetkinlikleri ve halk nazarındaki itibarları, kanon diye niteledikleri eserlerin kabul görmesinde etkili olur.

2. Siyasiler. Bunlar halk üzerindeki otoriteleri ve sahip oldukları güç ile kendi ideolojilerine uygun yazar ve eserleri kanonlaştırır.

3. Halk. Siyasilerin baskı ve yönlendirmelerine rağmen halk, kendi kanonunu seçer.⁹

Bu çerçevede, *Ğaysü'l-^cedeb*'in kurucu bir metin halini almasında, siyasi erkin değil, edebiyat tenkitçileri ve entelektüel isimlerin etkili olduğu ifade edilmelidir. Bunun en önemli göstergesi Safedî'nin mezkûr şerhi üzerine çeşitli şerh ve hâşiye çalışmalarının kaleme alınması ve kaynaklarda siyasi bir baskının olduğuna dair herhangi bir rivayetin zikredilmemesidir. Nitekim tarihi süreç içerisinde, siyasî müdahalelerle oluşturulmaya çalışılan kanonların uzun ömürlü olmadığı da görülmektedir.¹⁰

Bazı eserlerin önemini kaybetmeyip geleceğe taşınması, edebiyat tarihi açısından olduğu gibi düşünce gelenekleri açısından da oldukça önemlidir. Nitekim Bloom'a göre bir metnin kanonlaşması eserin ölümsüzlüğü ile de ilgilidir. Bu çerçevede yazar, Shakespeare'in -işçi sınıfı da dâhil- genel kabul görmesini bu yargıya örnek olarak zikreder. Ona göre Shakespeare'i kanon yapan, toplumsal çatışmalar değil, okuyucunun Shakespeare'in eserlerinde kendini bulmasıdır.¹¹ Nasıl ki kanon olma niteliğini taşıyan bir eser, üstün meziyetleriyle kendi çağına ve gelecek çağlara, kalıcılığı ve

⁶ Selçuk Çıkla, "Türk Edebiyatında Kanonu ve İnkılap Kanonu", *Muhafazakâr Düşünce* 13-14 (2007), 48.

⁷ Turgay Anar, "Türk Edebiyatında Edebiyat Kanonu: Kanon, Kanona Girmek ve Kanona Müdahale", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1 (2013), 54.

⁸ Bingöl, "Shakespeare'i Kanon Yapabilmek", 42.

⁹ Karşılaştırmalı Edebiyat (KE), "Türkiye'de Kanon" (Erişim 1 Mart 2021).

¹⁰ Anar, "Türk Edebiyatında Edebiyat Kanonu", 72.

¹¹ Bingöl, "Shakespeare'i Kanon Yapabilmek", 44.

otoritesiyle örnek oluyorsa üzerine şerh, hâşiye, ihtisar, nazîre, taştîr ve terbi' gibi çalışmalarının yapıldığı kurucu eserler de taşıdıkları bu vasıfla bir asırdan diğerine taşınarak çağları aşan bir meziyet kazanır.

Kurucu bir eserin taşınması gereken özellikler arasında önemli bir yer tutan çağlar üstü olmakla yalnızca şerh, hâşiye gibi çalışmaların yapıldığı eserler değil, ayrıca, ilgili metnin, muhatapları tarafından incelenip araştırılması yani yaygın etkisi de kastedilir. Söz gelimi Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Keşşâf* tefsiri, üzerine yazılan hâşiye ve tenkit çalışmalarıyla tefsir geleneğinde kurucu bir metin rolü üstlenirken, üzerine kaleme alınmış herhangi bir şerh ya da hâşiye bize ulaşmasa da Kâdî Abdülcebbar'ın (öl. 415/1025) *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-‘adl* adlı eseri yaygın etkisiyle bu rolü üstlenir.

1. Ğaysü'l-Edeb'in Muhteva ve Yöntemi

Pek çok defa basılan¹² ve hakkında birçok akademik çalışma yapılan¹³ Safedî'nin Ğaysü'l-edeb'i, kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında farklı isimlerle geçer:

1. Ğaysü'l-edebillezî inseceme bi şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem. Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ta kısaca Şerhu Lâmiyyeti'l-‘acem dediği bu şerhin adını, Ğaysü'l-edebillezî inseceme olarak zikreder.¹⁴

2. *el-Ğaysü'l-müseccem fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem*¹⁵

3. *Ğaysü'l-edebi'l-müscem fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem*¹⁶

4. *el-Ğaysüllezî inseceme fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem*¹⁷

5. *Katrü'l-Ğaysüllezî inseceme fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem*.¹⁸

Şerhinin girişinde Lâmiyyetü'l-‘acem kasidesini öven Safedî, bu kasideyi şerh ederken kelimelerin lügat anlamını, i'râbını ve beytin manasını açıklayacağını, bunu yaparken de bir noktaya binaen çeşitli istitratlara yani konuyla doğrudan alakalı olmayıp yeri gelmişken söylenen sözlere yer vereceğini;¹⁹ peşi sıra da kasidenin yazarı olan Tuğrâî'nin hayatını, doğum ve ölüm tarihini, ölüm sebebini, onun şiirinden bazı parçaları, kasidenin vezni ve kafiyesini zikredeceğini söyler.²⁰

¹² Habeşî, *Câmi' u ş-şurâh*, 3/780.

¹³ Muhammed Reşad, *es-Şafedî ve şerhuhu*; Cevâd, "es-Şafedî ve menhecuhu"; Mansûr, *Şurâhu Lâmiyyeti'l-‘acem*.

¹⁴ Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâût - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, 1420/2000), 22/72.

¹⁵ Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Ğaysü'l-müscem fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem* (Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Efendi: 01711); Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-‘İlm li'l-Melâyîn, 2002), 2/316.

¹⁶ Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *Ğaysü'l-edebi'l-müseccem fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi: 02800).

¹⁷ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1537; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 7/185.

¹⁸ Velîd İbn Ahmed Hüseyin ez-Zübeyrî vd., *el-Mevsû'atü'l-müyessere fi terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ ve'n-nahv ve'l-luğa* (Medine: Mecelletü'l-Hikme, 1424/2003), 1/873.

¹⁹ Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem (müscem) fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1424/2003), 1/10.

²⁰ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 15.

Mezkûr şerhin dikkat çeken en önemli özelliği, Safedî'nin -kitabın mukaddimesinde söylediği üzere-fırsat bulduğu hemen her yerde kelâm, fıkıh, mantık gibi sosyal bilimlere; kimya ve geometri gibi fen bilimlerine dair çeşitli bilgiler zikretmesidir. Söz gelimi بِالرُّؤَاةِ (Bağdat'ta) lafzını açıklarken bâ harf-i cerrinin zarfiyet, sebebiyet ve isti'âne gibi birçok anlama geldiğini anlatırken abdestte mesh edilecek baş miktarını, mezheplerle mukayese ederek tartışır.²¹ Benzer şekilde Safedî, Yunanca yazılmış felsefe kitaplarının İslam dünyasına nasıl girdiğine ve çeviri çeşitlerine,²² burhân-ı limmî ve burhân-ı innîye,²³ Hz. Peygamberi rüyada görmeye,²⁴ cevher-i ferde,²⁵ suda ters yansımanın nasıl gerçekleştiğine,²⁶ fabl örneklerine,²⁷ güneşin tanımına ve ayın ışığını güneşten nasıl aldığına,²⁸ burç²⁹ ve yıldızlara dair çeşitli bilgilere,³⁰ ay tutulmasının nedenine,³¹ satranç oyununa ve faydalarına³² ayrıca bazı hikayelere³³ de yer verir. Yaptığı bu istitratlardan dolayı bazı araştırmacılar “Safedî'nin *Lâmiyyetü'l-‘acem* şerhinde *Lâmiyye* şerhi hariç her şey var.” demiştir.³⁴

Safedî bahse konu olan istitratlara okuyucunun eserden sıkılmaması için yer verdiğini ve bunun, Câhiz'in (öl. 255/869) *Kitâbü'l-Hayavân*'ında uyguladığı gibi bir yazım metodu olduğunu ifade eder.³⁵ Bu bağlamda İbn Kuteybe'nin “Âlim olmak isteyen bir disiplinle, edebiyatçı olmak isteyen ise birçok disiplinle uğraşsın.” sözünü nakleden Safedî, hazırladığı şerhte bir konudan diğerine geçeceğini söyler.³⁶ Onun bu üslubu, sonraki dönem yazarları üzerinde oldukça etkili olmuştur. Nitekim edebiyat çevrelerinde, istitrat yapan eserler hakkında “Safedî'nin şerh metodunu kullandı.” ifadesi yaygınlık kazanmıştır.³⁷

Mezkûr şerhi hazırlarken geniş bir literatüre başvuran Safedî, bu eserinde, muhtelif şairlerin beyitlerinden iktibaslar yapar hatta yer yer kendi şiirlerine de yer vererek önemli bir şiir antolojisi meydana getirir. Söz gelimi sabır hakkında şöyle der: [et-Tavîl]

²¹ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 1/110.

²² Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 1/78-79.

²³ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 1/129.

²⁴ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 1/244.

²⁵ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 1/250.

²⁶ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 2/282.

²⁷ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 2/317.

²⁸ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 2/251.

²⁹ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 2/103.

³⁰ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 2/248-255.

³¹ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 2/253.

³² Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 2/89.

³³ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 2/391.

³⁴ Ali Cevâd et-Tâhir, *et-Ṭuğrâi, hayâtuhu-şî'ruhu-Lâmiyyetuhu (Bahş ve taḥkîk ve taḥlîl) (Bağdat: Mektebetü'n-Nehda, 1963), 122.*

³⁵ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 1/12.

³⁶ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 1/11.

³⁷ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî eş-Şevkânî, *el-Bedrü'ṭ-Ṭâli' bi-meḥâsin men ba'ed'l-ḳami's-sâbi'* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/103, 2/279; Abdullah b. Ali Nureddin b. Nimetillâh el-Cezâirî, *Tezyîlu Sulâfeti'l-‘asr*, thk. es-Seyyid Hâdî el-Müsevî (el-Mektebetü'l-Edebiyyetü'l-Muḥtaşa, ts.), 37.

1	إِذَا مَلَكَ الْإِنْسَانُ نُوْبَ قَنَاعَةٍ	تَرَشَّفَ كَأَسَّ الْعَزَّ فِي النَّاسِ سَائِغَةً
2	وَلَمْ يَخْشَ مِنْ فَقْرِ رَمْتِهِ سِهَامُهُ	لِأَنَّ عَلَيْهِ نِعْمَةَ الصَّبْرِ سَائِغَةً

1. Kişi kanaat sahibi olursa, insanlardaki izzet kadehinden doya doya yudumlar.

2. Oklarını atan fakirlikten de korkmaz. Çünkü ona, sabır nimeti bol bol verilmiştir.³⁸

Kasideyi lügat, i'râb ve mana açısından inceleyen Safedî, kaleme aldığı şerhin hemen her beytini açıklarken Tuğrâî'yi sirkatle suçlar. Bu bağlamda Safedî'nin kaside beyitlerindeki sirkati tespit hususunda diğer şerhlerden daha başarılı olduğu zikredilmelidir. Söz gelimi Safedî, aşağıdaki beyitte ailesinden uzak beş parasız kalmasını, iki tarafı mücevherden yoksun kılıca benzeten Tuğrâî'yi sirkatle itham eder: [el-Basît]

1	نَاءٍ عَنِ الْأَهْلِ صَفْرُ الْكَفِّ مُنْفَرِدٍ	كَالسَيْفِ عَرِيٍّ مَثْنَاهُ	عَنِ الْخَلِّ
---	---	------------------------------	---------------

1. Elimde avucumda bir şey yok, yakınlarımdan uzağım, iki tarafında mücevher olmayan bir kılıç gibi.³⁹

Safedî, yukarıdaki benzetmenin Müslim b. el-Velîd'in (öl. 208/823) aşağıdaki beytinden alındığını iddia eder: [et-Tavîl]

1	وَبَاتَيْتُ حَتَّى صَبْرْتُ لِلْبَيْنِ زَاكِبًا	قَرِيٍّ الْعِزْمِ قَرْدًا	مِثْلَمَا انْفَرَدَ النَّصْلُ
---	---	---------------------------	-------------------------------

1. Uzaklaştım, uzun yolun yolcusu oldum, [kıymında] tek olan kılıcın demiri gibi.⁴⁰

2. Ğaysü'l-'Edeb'in Literatürdeki Kurucu Rolü

Safedî, şerhini kaleme almadan önce, Lâmiyyetü'l-'acem, edebiyat çevrelerinde tanınmış ve üzerine çeşitli şerhler yazılmıştır. Ebu'l-Beka el-'Ukberî'nin (öl. 616/1219), Esterabâdî olarak bilinen⁴¹ Ali b. Kâsım et-Taberî'nin (öl. 683/1284), Ebu'l-Hasan el-Ya'cerî'nin (öl. 746/1345) ve Yunus el-Mâlikî'nin (öl. 750/1349 civarında) yazdığı şerhler bu çerçevede zikredilebilir. Fakat oldukça veciz olan bu şerhlerin literatürde önemli bir etkisi olmamıştır. Nitekim daha sonra kaleme alınan Lâmiyyetü'l-'acem şerhlerinde bu kitapların dikkate alınmadığı açıkça görülmektedir. Söz gelimi aşağıdaki beyti şerh ederken mısralarda geçen lafızların manasını çok kısa açıklayan 'Ukberî, beytin manasıyla ilgili yalnızca şunları söyler: "Şair sanki şöyle der: Elimin geniş olmasını isterim ki şeref ve yüksekliğin gerektirdiği şeyleri yerine getireyim; sıkıntı çeken kurtarıp, mazluma yardım edeyim. Bu [beyit] güzel ahlaka delildir." [el-Basît]:

أُرِيدُ	بَسْطَةَ	كَفِّ	أَسْتَعِينُ	بِهَا	عَلَى	قَضَاءِ	خُفُوقِ	لِلْعَلَى	قَبِيْلِي
---------	----------	-------	-------------	-------	-------	---------	---------	-----------	-----------

1. Ben elimin genişlemesini isterim, ta ki bununla yüceliğin gerektirdiği şeyleri yapayım.⁴²

³⁸ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 2/403; ayrıca bk. Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *Fağdû'l-ĥitâm 'ani't-tevriye ve'l-istiĥdâm*, thk. Abbas Hânî (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, ts.), 168.

³⁹ Ebü İsmail Müeyyüdüddin Hüseyin b. Ali b. Muhammed et-Tuğrâî, *Divânü't-Tuğrâî*, thk. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1403/1983), 301.

⁴⁰ Velîd b. İsâ et-Tabîhî, *Şerhu Divâni Şarî'ulġavânî*, thk. Sâmi ed-Dehân (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1405/1985), 92.

⁴¹ İsmail b. Muhammed Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-'ârifin: esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-muşannifin* (Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1951), 1/713.

⁴² Tuğrâî, *Divânü't-Tuğrâî*, 301.

Ayrıca ‘Ukberî, bu mısralarda geçen bütün kelimelerin değil, bunun yerine, ihtiyaç hissettiği bazı lafızların i‘râbını yapmakla iktifa etmiştir.⁴³ Safedî ise ‘Ukberî’nin aksine, bütün kelimelerin i‘râbı ve anlamları üzerinde detaylı olarak durmuş ve bunlar hakkında 6 sayfayı aşan açıklama yapmıştır.⁴⁴

Hacmi itibariyle mezkûr eserlerle kıyaslanamayacak kadar geniş bir şerh yazar Safedî’nin eseri, kaleme alındığı günden bu yana birçok edebiyatçının ilgisini çekmiştir. Nitekim Safedî, Ğaysü'l-‘edeb’in bir kısmını kendisine verdiği İbn Ferhûn’un (öl. 799/1397) bu şerhin tamamını kendisinden şu sözlerle istediğini nakleder: [es-Serî’]

1	قَدْ طَالَ هَذَا الْوَعْدُ يَا سَيِّدِي	فَأَنْظُرْ لِمَقْصُودِي	وَكُنْ مُسْعِدِي
2	أَنْتَ صَالِحُ الدِّينِ حَقًّا فَكُنْ	صَالِحَ دُنْيَايَ	الَّتِي تَعْتَدِي
3	وَجُدْ بِغَيْثِ الْأَدَبِ الْمُنْتَقَى	وَاسْقِ رَعَاكَ اللَّهَ	قَلْبًا صَدِي
4	بَدَأْتَ بِالْإِحْسَانِ فَاخْتِمِ بِهِ	يَا خَاتِمَ الْخَيْرِ	وَيَا مُبْتَدِي

1. Bu vaat uzadı efendim! İstediyime kulak ver, mutlu et beni.

2. Sen gerçekten Salahaddin’sin [dinin salâhı], bu zalim dünyamın da salâhı ol.

3. Seçilmiş Ğaysü'l-‘edeb’i bana başısla, Allah seni gözet sin! Bu mahzun kalbi sula?

4. İyiliğe başladın, onu tamamla. Ey iyiliğe başlayan ve tamamlayan!

Safedî bu beyitlere şöyle cevap verir: [es-Serî’]

1	أَقْسَمْتُ لَوْ كَانَ الَّذِي تَبْتَعِي	عِنْدِي لَمْ أَمْنَعُهُ	مِنْ سَيِّدِي
2	يَا مَنْ لَهُ نَظْمٌ عَلَا ذِرْوَةً	وَهَادَهَا	تَعْلُو عَلَى الْفَرْقِدِ
3	لَقَدْ تَطَوَّلَتْ وَلَمْ تَقْتَصِرْ	وَمَنْ بَدَأَ فِي فَضْلِهِ	يَزِدُّ
4	وَأَيُّنَ مَنْ نَالَ نِيَّاتَانَهُ	مَمَّنْ كَمَا قُلْتَ لَهُ	مُبْتَدِي

1. Yemin olsun ki aradığın bende olsaydı, onu efendimden men etmezdim.

2. Ey nazımda zirveye ulaşan ve zirvesinin ovası ferkad yıldızı olan!

3. Ettiğin ihsanla yetinmedin, erdemi görünen kimsenin [erdemini] artar.

4. Erdemin nihayetine ulaşan kimseyle, dediğin gibi “başlayan” kişi bir olur mu!⁴⁵

Daha önce geçtiği üzere Safedî’nin asıl hedefi ana metni açıklamak değil, bunun yerine istitratlarla çevrelenmiş edebî bir eser ortaya koymaktır. Bu yüzden Safedî çalışması boyunca Lâmiyyetü'l-‘acem’i şerh etmenin ötesine geçer ve konuyla doğrudan alakalı olmayan açıklamalara yer verir. Nitekim Zebîdî’nin (öl. 1205/1791) Yemen allâmesi olarak nitelendirdiği Bahrak lakabıyla meşhur olan Muhammed b. Ömer (h. 930/1524), kendisinden önce Lâmiyyetü'l-‘acem’i şerh eden Safedî’nin, kasideyle alakalı olmayan konuları zikrederek mevzuyu uzattığını, hatta dinlemesi helal olmayan müstehcen şeylere de yer verdiğini belirtir.⁴⁶ Kitabının büyük çoğunluğunu el-Ğaysü'l-‘edeb’ten aldığını açıkça ifade eden yazar, Safedî’yi eleştirirken genellikle

⁴³ Mahmud Muhammed el-‘Âmûdî, “Şerhu Lâmiyyeti'l-‘acem li Ebi'l-Bekâ Abdillâh b. el-Huseyn el-‘Ukberî (538-616 h.), dirâse ve tahkîk”, Mecelletü'l-Câmi‘ati'l-İslâmiyye 10/1 (2002), 210.

⁴⁴ Safedî, el-Ğaysü'l-müseccem, 2/212-218.

⁴⁵ Safedî, el-Vâfi, 22/72-73.

⁴⁶ Cemaledin Muhammed b. Ömer b. Mübarek el-Hadramî, Neşrü'l-‘alem fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem (Cidde: Darü'l-Minhâc, 1433/2012), 78.

yalnızca şârih der.⁴⁷ Kaside şerh-hâşiye literatüründe diğer şerh yazarlarına değil de yalnızca Safedî'ye şârih denilmesi, Safedî'nin merkezi konumuna işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Safedî'nin yapıtı, yaygın etkisi ve üzerine kaleme alınan tenkit, ihtisar ve hâşiye çalışmalarıyla kurucu bir eser olarak anılmayı hak etmektedir. Üzerine kaleme alınan hâşiye ve ihtisar çalışmaları, Safedî'nin eserinin, *Lâmiyyetü'l-'acem* kaside şerh-hâşiye geleneğindeki kurucu rolünü işaret ettiği gibi bu şerh üzerine yazılan tenkitler de eserin yaygın etkisini gösterir. Bu çerçevede İbnü'd-Demâmî'nin (öl. 827/1424) yazdığı *Nüzülü'l-Ğaysillezî inseceme 'alâ şerhi Lâmiyyeti'l-'acem* tenkit çalışması anılmayı hak eder. Safedî'yi ağır sözlerle eleştiren İbnü'd-Demâmî'nin, yazdığı bu esere neden *Nüzülü'l- Ğays* adını verdiğini şöyle açıklar:

[Safedî'nin bu kitabı] Ğaysü'l-edeillezî inseceme fi şerhi Lâmiyyeti'l-'acem (Lâmiyyetü'l-'acem şerhi: İncicamlı edebiyat yağmuru) olarak bilinmektedir. Ben de [kitapta zikrettiğim] bu tartışmalara, *Nüzülü'l-ğays* (yağmurun düşmesi) adını verdim. Çünkü bunlar onun kitabını [-n seviyesini] aşağı düşürmektedir.⁴⁸

Yukarıdaki sözlerinde tevriye sanatını kullanan İbnü'd-Demâmî'nin, *Nüzülü'l-ğays* isminin ilk akla gelen manası olan “Ğaysü'l-edeşerhi” anlamını değil, tâlî mana olan Safedî'nin eserinin değerini düşüren bir tenkit çalışması manasını kasteder.

İbnü'd-Demâmî'nin itirazları sadece gramer ve belâgat gibi dille alakalı konularla sınırlı değildir.⁴⁹ Söz gelimi, Safedî'nin İbn Teymiyye'ye dille ilgili bir meseleyi sorup onun da cevap verememesi hakkında İbnü'd-Demâmî'nin şöyle der:

Bu, Safedî'nin basit şeylerle övündüğü yerlerdendir. O, bu sözlerle yetinmeyip bir de İmam Takiyyüddin İbn Teymiyye'den üstün olduğunu ima etmiştir. Zira Safedî, İbn Teymiyye'nin cevap vermeyip teşekkür etmesini kusur saymış ve ona acizyet nispet etmiştir. [Hâlbuki] Bu mesele, âlimler arasında meşhur olan bir imama kapalı kalmayacak kadar açıktır.⁵⁰

İbnü'd-Demâmî'nin ile Safedî'nin bu iki çalışmasını inceleyen İbn Akbers, Safedî'nin kitabının hatadan hâlî olmadığını fakat İbnü'd-Demâmî'nin eleştirisinin dozunu kaçırdığını söyler. Bu bağlamda her iki müellifin görüşlerini karşılaştırdığı *Tahkîmu'l-'ukûl bi ufûli'l-Bedri fi'n-Nuzûl* adlı çalışmasını kaleme alır.⁵¹

Safedî'nin şerhi üzerine yapılan tenkit çalışmalarından bir diğeri ise Ahmed b. Muhammed el-Hîmî'nin (öl. 1151/1739), *Neđâirü'r-ıravd bi lâ rays 'akibe Nuzûlil ğays* isimli eseridir.⁵² Ayrıca Muhammed b. Ahmed el-Kensûsî'nin (öl. 1211/1877) kaleme aldığı *Taşhîhü'l-Ğaysillezî inseceme fi Şerhi Lâmiyyeti'l-'acem* (*Ğaysüllezî inseceme fi Şerhi*

⁴⁷ Hadramî, *Neşrü'l-'alem*, 92.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer Mahzûmî İskenderî ed-Demâmî'nin, *Nüzülü'l-Ğaysillezî inseceme fi şerhi Lâmiyyeti'l-'acem*, thk. Mühennem Ahmed Hasan (Irak: Merkezi'l-Buhûş ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1431/2010), 83.

⁴⁹ İlgili itirazlar için bk. Mahmûd Muhammed el-'Amûdî, “Menhecü'd-Demâmî'nin fi itirâdihî 'ale's-Şafedî fi şerhihi li kaşîdeti Lâmiyyeti'l-'acem”, *Mecelletü'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye* 30 (2017), 203.

⁵⁰ Demâmî'nin, *Nüzülü'l-Ğays*, 199.

⁵¹ Alaeddin Ali b Muhammed İbn Akbers, *Tahkîmu'l-'ukûl bi ufûli'l-Bedri fi'n-Nuzûl* (Tunus: ed-Darü'l-Mâlikiyye, 2016), 30.

⁵² Habeşi, *Câmi'u's-şurâh*, 3/781.

Lâmiyyeti'l-‘acem adlı eserin tashihi) adlı eser de -isminden anlaşılacağı üzere- mezkûr şerh üzerine yazılmış bir tenkit çalışmasıdır.⁵³

Safedî'nin bu şerhi üzerine pek çok hâşiye yazılmıştır. Bu eserler günümüze ulaşmasa da ilgili kitapların isminden hareketle, bu hâşiyelerin içeriği hakkında bazı tespitler yapılabilir. Söz gelimi, *el-Ğaysüllezi inseceme* isminin başına *yıldırımlar* anlamına gelen *burûk* (بروق) kelimesini ekleyen İbn Hicce'nin (öl. 837/1434), yazdığı hâşiyeye, *Burûku'l-Ğaysillezi inseceme* (İnsicamlı yağmurun yıldırımları) ismini vermesi ve bazı eserlerinde Safedî ile tartışması, bu hâşiyenin Safedî eleştirisi merkeze alınarak hazırlandığına işaret eder. Edebî sanatlarda lafzı öne çıkaran Safedî'nin *Fağdü'l-ĥitâm 'ani't-tevriye ve'l-istiĥdâm* adlı kitabını yetersiz gören İbn Hicce'nin, *Keşfü'l-lişâm 'an vechi't-tevriye ve'l-istiĥdâm* isimli bir kitap yazması, aralarındaki tartışmayı göstermesi bakımından önemlidir.⁵⁴ Habeşî, İbn Hicce'nin kitabının, Safedî'nin eserinin bir muhtasarı olabileceğini söylemişse⁵⁵ de kitabın isminden bu çalışmanın bir hâşiye olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*de kitabın ismini *Burûku'l-Ğays 'ale'l-Ğaysillezi inseceme min Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem* olarak zikretmiştir ki bu da iddiamızı desteklemektedir.⁵⁶ Ayrıca Abdürrahim el-Abbâsî (öl. 963/1556) de Safedî'nin şerhi üzerine *Hâşiye 'alâ şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem li-Şalâhiddin eş-Şafedî* adıyla bir hâşiye kaleme almıştır.⁵⁷

Safedî'nin şerhi üzerine kaleme alınan ihtisar çalışmaları da Ğaysü'l-edeb'in, *Lâmiyyetü'l-‘acem* şerh-hâşiye geleneğindeki kurucu rolünü göstermesi bakımından kayda değerdir. Tespit edilen 18 ihtisar çalışması arasında en dikkat çekeni, Demîrî'nin (öl. 808/1405) *el-Mağsadü'l-etem fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem* adlı çalışmasıdır. Bu muhtasarın, Muhammed b. Halîl el-Kâzerûnî ve Celâlüddîn el-Mahallî (öl. 864/1459) tarafından özetlendiği söylenmiştir.⁵⁸ Demîrî'nin bu çalışması, sonraki dönem âlimleri tarafından takdirle karşılanmıştır. Söz gelimi bu çalışmada garip karşıladığı bazı bilgilerin de olduğunu söyleyip buna İbn Daķıķı'l-İd'in (öl. 702/1302) kimya uğrunda malını ve ömrünü harcadığı malumatını örnek veren es-Sehâvî (öl. 902/1497), bu şerhten övgüyle bahseder.⁵⁹ Ona göre İbn Daķıķı'l-İd gibi ibadet ehli büyük bir âlimin, ömrünü ve malını böyle bir şeye harcaması makul görünmemektedir.⁶⁰ Demîrî'nin bu ihtisarına, sonraki dönemlerde hazırlanan çalışmalarda çeşitli atıflar yapılmıştır. Mesela *Şâfiyyetü'd-dücem 'alâ Lâmiyyeti'l-‘acem* adlı eserinde Muhammed el-Mekkî el-Betâvirî (öl. 1355/1936), bu muhtasarı zikreder.⁶¹

⁵³ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurâşî, *Mevsû'atü't-terâcimi'l-Mağribiyye*, (b.y.: y.y., ts.) 2/1001.

⁵⁴ Mahmud Ribdâvî, *İbn Hicce el-Hamevî şâ'iran ve nâkıden* (Dımaşk: Dâru Kuteybe, 1402/1982), 86.

⁵⁵ Habeşî, *Câmi'ü's-şurûh*, 3/782.

⁵⁶ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 11/54.

⁵⁷ Halim Öznurhan, "Abbâsî, Abdürrahîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016), Ek-1/5-6; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ, ts.), 5/205.

⁵⁸ Brockelmann, *GAL*, III, 16.

⁵⁹ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî, *el-Mağsadü'l-etem fi şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem*, thk. Haydar Fahrî Mîrân - Abbas Hânî el-Cerrâh (Dârü'r-Riđvân li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1433/2012), 47-48.

⁶⁰ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 10/60.

⁶¹ Muhammed el-Mekkî b. Muhammed b. Ali el-Betâvirî, *Şâfiyyetü'd-dücem 'alâ Lâmiyyeti'l-‘acem* (Rabat: Matba'atü'l-Emniyye, 1364/1945), 80-81.

Safedî'nin şerhini ayrıca kendisi,⁶² Muhammed el-Bedrânî (öl. 763/1555),⁶³ Abdülkadir b. Carullah b. Emin (öl. 1016/1607'den sonra),⁶⁴ Zeynüddin Abdülkadir b. Muhammed b. Ahmed el-Feyyûmî (öl. 1022/1614),⁶⁵ el-‘Alvenî,⁶⁶ Muhammed b. Ahmed el-Fâsî (öl. 1113/1701),⁶⁷ Cebrail b. Ferhat Matar el-Mârûnî (öl. 1140/1727),⁶⁸ Muhammed b. Hüseyin el-Kevserî/el-Kevserânî (öl. 1230/1815),⁶⁹ Rıza Hasan el-Kâkûravî (öl. 1260'dan sonra),⁷⁰ Abdullah el-Edkâvî (öl. 1289/1872),⁷¹ Hikmet b. Muhammed Şerif et-Tarablûsî (öl. 1364/1945),⁷² Abduh Yenî Bâbâd⁷³ ve birçok meçhûl müellif ihtisar etmiştir.⁷⁴

Safedî'nin şerhinin, *Lâmiyyetü'l-‘acem* şerh-hâşiye geleneğindeki kurucu rolüne işaret eden önemli göstergelerinden birisi de bu esere, isim verilerek yapılan atıfların çokluğudur. Daha açık bir ifadeyle Safedî'nin bu eserinden sonra yapılan çalışmaların hemen hiçbiri bu şerhe atıf yapmadan geçmemiştir. Nitekim kasîde üzerine çalışma yapan onlarca müellif arasından yalnızca Safedî'ye *Lâmiyyetü'l-‘acem şârihi* denilmesi,⁷⁵ *el-Ğaysü'l-‘edeb*'in diğer şerhler üzerindeki etkisini göstermektedir.

Safedî'nin zikrettiği bazı bilgiler *Lâmiyyetü'l-‘acem* şerh-hâşiye geleneğinde çeşitli tartışmalara da yol açar. Bu da onun çalışmasının diğer şârihler tarafından dikkate alındığını ve eserin yaygın etkisini gösterir. Mesela Safedî, *Lâmiyyetü'l-‘acem* kasidesinin gazel bölümünde zikredilen kadınla, şairin, aşık olduğu mahbûbunu kastettiğini söyler.⁷⁶ Bu çerçevede Safedî'nin iddiasını bir adım ileriye taşıyan Bahrak, Tuğrâî'nin aşkında samimi olduğunu ve âşık olduğu kadını aklından çıkaramadığını öne sürer.⁷⁷ Fakat kasidede sembol olduğunu savunan Ebü Cümü'a bahsedilen kadının sembolik

⁶² Ebü's-Safâ Salâhüddin Halîl b. İzziddin Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *Kitâbü'l-Ereb min Ğaysi'l-‘edeb*, nşr. Abduh Yenibaba (Baebda: el-Matba‘atü'l-Osmâniyye, 1897); Bk. İsmail Durmuş, “Safedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 35/449.

⁶³ Habeşi, *Câmi‘u’ş-şurûh*, 3/780; Brockelmann, *Târihü'l-‘edebi'l-‘Arabî*, 3/16.

⁶⁴ Habeşi, *Câmi‘u’ş-şurûh*, 3/781.

⁶⁵ Habeşi, *Câmi‘u’ş-şurûh*, 3/781.

⁶⁶ Habeşi, *Câmi‘u’ş-şurûh*, 3/781.

⁶⁷ Habeşi, *Câmi‘u’ş-şurûh*, 3/781.

⁶⁸ Habeşi, *Câmi‘u’ş-şurûh*, 3/781.

⁶⁹ Habeşi, *Câmi‘u’ş-şurûh*, 3/781.

⁷⁰ eş-Şerif Abdülhay b. Fahriddin el-Hasenî, *el-İ‘lâm bimen fi târihi'l-Hind mine'l-‘alâm el-müsemmâ bi Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmî‘ ve'n-nevâzır* (Beirut: Dâru İbn Hâzım, 1420/1999), 7/972.

⁷¹ Habeşi, *Câmi‘u’ş-şurûh*, 3/781.

⁷² Habeşi, *Câmi‘u’ş-şurûh*, 3/782; Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2/268; Yusuf Mar‘aşlî, *Neşrü'l-cevâhir ve'd-dürer fi ‘ulemâi'l-karni'r-râbi‘ ‘aşer: İ‘kdü'l-cevher fi ‘ulemâi'r-rub‘i'l-evvel mine'l-karni'l-hâmis ‘aşer* (Beirut: Darü'l-Ma‘rife, 1427/2006), 394.

⁷³ Brockelmann, *Târihü'l-‘edebi'l-‘Arabî*, 3/16.

⁷⁴ bk. Durmuş, “Safedî”, 35/449; Meçhul müellif, *el-Müntekâ min şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem li-ş-Safedî* (Ayasofya Kütüphanesi: 4115).

⁷⁵ Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Hâlid b. Hammâd es-Selâvî, *el-İstikşâ li-ahbâri'd-düveli'l-Mağribi'l-akşâ*, thk. Cafer en-Nâsirî - Muhammed en-Nâsirî (Dâriü'l-Beydâ, ts.), 3/147.

⁷⁶ Safedî, *el-Ğaysü'l-müseccem*, 1/19.

⁷⁷ Hadramî, *Neşrü'l-‘alem*, 159-160.

bir ifade olduğunu ifade eder.⁷⁸ Celal b. Hızır ve Ebū Cümü'a'nın çalışmalarını diğer şerhlerden ayıran en önemli özellik, iki şârihin de kasideyi semboller üzerinden okumasıdır. Bu örnek Safedî'nin tercihlerinin sonraki şerh ve hâşiyelerde karşılık bulup ilgili tartışmalara yön verdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Safedî'nin şerhinin etkisi sadece edebiyat çevreleriyle sınırlı değildir. Mesela Muhammed Emin eş-Şirvânî (öl. 1036/ 1626), Kâdî Beydâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* adlı tefsirine yazdığı hâşiyyeye, Safedî'nin *Ğayşü'l-edeb* adlı şerhine başladığı cümlelerle başlar.⁷⁹ Ayrıca Safedî sonrası bazı müellifler, farklı disiplinlerle ilgili atıflarında da bu şerhe başvurur. Mesela *iksîr* kelimesinin manasını açıklarken Meşrefî (öl. 1334/1916), doğrudan *Ğayşü'l-edeb*'ten alıntı yapar.⁸⁰

Kaleme alındığı dönemden bu yana edebiyat çevrelerinde dikkat çeken Safedî'nin yapıtı, diğer şerhlerden farklı olarak şerh-hâşiye literatürü içerisinde büyük bir değişim meydana getirir. Bu değişimin tespit edilebilmesi için Safedî'nin çalışması ile kendi disiplininde temsil gücü yüksek başka bir metni karşılaştırmak uygun olacaktır. Üzerine hâşiye çalışmalarının yapılması yani kurucu metin olması yönüyle Safedî'nin şerhiyle aynı paydada buluşan Adalı Şeyh Mustafa'nın (öl. 1085/1674 [?]) *Netâicü'l-efkâr* adlı *İzhar* şerhi, mukayese yapmak için elverişlidir. Her iki şerh üzerine de pek çok çalışma yapılmışsa da *Netâicü'l-efkâr* üzerine yazılan eserlerin amacı, şerhe konu olan metni yani *İzhar*'ı anlamak ve yorumlamaktır. Safedî'nin şerhi ise böyle değildir. Yani Safedî'nin şerhi üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu asıl metni açıklamayı amaç edinirken İbnü'd-Demâmîn'in, *Lâmiyyetü'l-‘acem*'den bağımsız *Ğayşü'l-edeb*'e itirazlar yönelmesi ve İbn Akbers'in, İbnü'd-Demâmîn'in bu itirazlarına cevap vermesi ile asıl metni anlama ve yorumlama çabası, yerini, çeşitli itirazlara ve bunların cevaplarına bırakır. Bir başka ifadeyle bu çalışmalarda Tuğrâî'nin kasidesi arka planda kalırken Safedî'nin şerhi öne çıkmakta, böylece ilgili literatür içerisinde yeni bir akım meydana gelmektedir. Ayrıca daha önce de geçtiği üzere *Netâicü'l-efkâr*'dan farklı olarak Safedî'nin bu şerhi üzerine pek çok ihtisar çalışması yapılmıştır.

Neticede, Safedî'nin şerhi, *Lâmiyyetü'l-‘acem* şerh-hâşiye geleneğinde en fazla atıf alan eser olup bu şerhi eleştirmek ya da ihtisar etmek için pek çok müstakil kitap kaleme alınmıştır. *Lâmiyyetü'l-‘acem* şerh-hâşiye literatüründeki birçok tartışmaya damgasını vuran bu şerhi dikkate almadan ilgili literatürün tarihî seyrini ve kaside üzerine yazılan şerhlerin ilişki ağını tespit etmek mümkün değildir.

Sonuç

Tuğrâî'nin *Lâmiyyetü'l-‘acem* adlı kasidesi, yazıldığı dönemden bugüne, edebiyat çevrelerinde etkili olmuş ve üzerine pek çok şerh ve hâşiye çalışması yapılmıştır. Bu

⁷⁸ Ebū Cümü'a Saîd el-Mâğûsi, *İdâhü'l-mübhem min Lâmiyyetü'l-‘acem*, thk. Muhammed Mesud Cubrân (Dâriü'l-Medâri'l-İslâmî, 2009), 202-203.

⁷⁹ Adil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn min şadri'l-İslâm hatta'l-‘aşri'l-hâdır* (Beyrut: Müessesetu Nuveyhizi's-Sekafiyye, 1409/1988), 2/495.

⁸⁰ Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Meşrefî, *el-Hulelü'l-behiyye fi mülûki'd-devleti'l-‘Aleviyye*, thk. İdris Bûhelfiliyye (Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1425/2005), 2/141.

yapıt üzerine kaleme alınan onlarca şerh arasında Safedî'nin yazdığı Ğaysü'l-edeb adlı eser, önemli bir yer tutar.

Safedî'nin bu eserinde sarf, nahiv, iştikak ve bazı belagat problemleri tartışılmıştır. Ayrıca kasidenin hemen her beytinde lafız ve mana yönünden sirkat iddialarını da gündeme getiren Safedî, kendi şiirleri de dâhil olmak üzere pek çok şairden nakil yaparak önemli bir şiir antolojisi meydana getirmiştir. Yazar bu eserinde kasideyle doğrudan alakalı olmayan pek çok bilgiye, hatta bazı şârihlere göre yazılması dinen caiz olmayan malumata da yer vermiştir. Bundan dolayı pek çok edebiyat münekkidi bu şerhi eleştirmiş ve ilgili bölümleri şerhten çıkarmak suretiyle bu çalışmayı ihtisar etmiştir.

Safedî'nin amacı beyitleri açıklamaktan ziyade çeşitli konularla ilgili açıklama yapmak olduğundan bu eser, hem kaside şerh-hâşiye geleneğinde hem de diğer disiplinlerde oldukça etkili olmuştur. Nitekim Safedî sonrasında kaleme alınan önemli şerhler, Safedî'nin eserine iltifat edip onun görüşlerini tartışmıştır. Sonraki dönemlerde yapılan atıflar ve eser üzerine yazılan hâşiyeler, Safedî'nin şerhinin, kaside şerh-hâşiye geleneğindeki yaygın etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Safedî'nin eserini diğer Lâmiyyeti'l-'acem şerhlerinden ayıran en önemli özellik, bu şerhin zamanla kasideden bağımsızlaşması ve bu şerhi eleştirmek için müstakil çalışmaların yapılmasıdır. Nitekim bu şerhle beraber şerh-hâşiye yazım geleneğinde büyük bir değişim meydana gelmiş ve şerh üzerine çok sayıda muhtasar, tenkit ve hâşiye çalışması yapılmıştır. Bu bağlamda İbnü'd-Demâmînî'nin *Nuzûlu'l-Ğaysillezî inseceme 'alâ şerhi Lâmiyyeti'l-'acem* adlı eseri ve İbn Akbers'in, Safedî ve İbnü'd-Demâmînî'nin görüşlerini karşılaştırdığı *Tahkîmu'l-'ukûl bi ufûli'l-Bedri fi'n-Nuzûl* isimli tenkit çalışması kayda değerdir. Bu iki çalışmada Lâmiyyeti'l-'acem şerh edilmemiş, bunun yerine Safedî'nin şerhi tartışılmaya başlanmıştır.

Safedî'nin şerhi üzerine 18 ihtisar çalışmasının tespit edilmesi, bu şerhin yaygın etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bu ihtisarlarda en dikkat çeken el-Demîrî'nin *el-Makşadü'l-etem fi Şerhi Lâmiyyeti'l-'acem* adlı kitabıdır. Bu eseri el-Kâzerûnî ve Celaleddin el-Mahallî ihtisar etmiştir. Ayrıca Safedî'nin şerhi üzerine 4 tenkit ve 2 hâşiye çalışması da yapılmıştır.

Kaynakça

- Anar, Turgay. "Türk Edebiyatında Edebiyat Kanonu: Kanon, Kanona Girmek ve Kanona Müdahale". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1(2013), 40-78.
- ‘Amûdî, Mahmûd Muhammed. "Menhecü'd-Demâmînî fi i'tirâdihî 'ale'ş-Şafedî fi şerhihi li kaşideti Lâmiyyeti'l-'acem". *Mecelletü'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye* 30 (2017), 192-212.
- ‘Amûdî, Mahmud Muhammed. "Şerhu Lâmiyyeti'l-'acem li Ebi'l-Bekâ Abdillâh b. el-Ĥuseyn el-'Ukberî (538-616 h.), dirâse ve tahkîk". *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye* 10/1 (2002), 195-244.
- Bağdatlı İsmail Paşa, İsmail b. Muhammed. *Hediyetü'l-'ârifin: esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-muşannifin*. 2 Cilt. Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1951.
- KE, Karşılaştırmalı Edebiyat, "Türkiye'de "Kanon"". Erişim 24 Kasım 2007.
<http://karsilastirmaliedebiyat.blogspot.com/2007/11/turkiye.html>
- Betâvirî, Muhammed el-Mekkî b. Muhammed b. Ali. *Şâfiyetü'd-dücem 'alâ Lâmiyyeti'l-'acem*. Rabat: Matba'atü'l-Emniyye, 1364/1945.

- Bingöl, Ulaş. “Shakespeare’i Kanon Yapabilmek”. *HIKMET-Akademik Edebiyat Dergisi* 1 (2015), 39-55.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen Litteratur (Târihü'l-‘edebi'l-‘Arabi)*. çev. es-Seyyid Yakub Bekir - Ramazan Abdüttevâb. 10 Cilt. Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-‘Âmme li'l-Kitâb, 1993.
- Cengiz, Mehdi. “Müeyyidüddîn et-Tuğrâî'nin Lâmiyyetü'l-‘Acem Adlı Kasidesi Üzerine Yazılmış Şerh-Hâşiye Geleneği: Problemler ve Literatür”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60 (2021), 167-196.
- Cengiz, Mehdi. “Bir Kasideden Onlarca Yeni Yapıta: Tuğrâî'nin Lâmiyyetü'l-‘Acem’ine Yapılan Tahmîs, Muâraza (Nazire) ve Taştîrler”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21 /1 (Mart 2021), 485-505.
- Cevâd, Envâr Saîd. “es-Şafedî ve menhecuhu fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem”. *Mecelletu ehli'l-beyt ‘aleyhi’s-selâm* 7 (ts.), 288-323.
- Cezâirî, Abdullah b. Ali Nureddin b. Nimetillâh. *Tezyîlu Sulâfeti'l-‘asr*. thk. es-Seyyid Hâdî el-Müsevî. el-Mektebetü'l-Edebiyyetü'l-Muhtaşşa, ts.
- Çıkla, Selçuk. “Türk Edebiyatında Kanonu ve İnkılap Kanonu”. *Muhafazakâr Düşünce* 13-14 (2007), 47-68.
- Demâmînî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer Mahzûmî İskenderî. *Nüzûlü'l-Ğaysillezî inseceme fi şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem*. thk. Mühenned Ahmed Hasan. Irak: Merkezi'l-Buhûş ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1431/2010.
- Demîrî, Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ. *el-Maksadü'l-etem fi şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem*. thk. Haydar Fahrî Mîrân - Abbas Hânî el-Cerrâh. Dârü'r-Rıdvân li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1433/2012.
- Durmuş, İsmail. “Şafedî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/447-450. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- Habeşî, Abdullah Muhammed. *Câmi'u's-şurûh ve'l-havâşî: mu'cemun şâmilun li-esmâil-kütübîl-meşrûha fi't-türâşi'l-İslâmî ve beyânî şurûhihâ*. 3 Cilt. Ebûzabî [Abudabi]: el-Mecma'ü's-Şekâfî, 1425/2004.
- Hadramî, Cemaleddin Muhammed b. Ömer b. Mübarek. *Neşrü'l-‘alem fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem*. Cidde: Darü'l-Minhâc, 1433/2012.
- Hasenî, eş-Şerif Abdülhay b. Fahriddîn. *el-İ'lâm bimen fi târihi'l-Hind mine'l-‘alâm el-müsemmâ bi Nühzetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmî ve'n-nevâzir*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1420/1999.
- İbn Ahmed Hüseyin ez-Zübeyrî, Velîd vd. *el-Mevsû'atü'l-müeyyessere fi terâcimi einmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ ve'n-nahtv ve'l-luğâ*. 3 Cilt. Medine: Mecelletü'l-Hikme, 1424/2003.
- İbn Akbers, Alaeddin Ali b Muhammed. *Tahkîmu'l-‘uqûl bi ufûli'l-Bedri fi'n-Nuzûl*. Tunus: ed-Darü'l-Mâlikîyye, 2016.
- Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-żunûn ‘an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müşennâ, 1359/1941.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müşennâ, ts.
- Kurâşî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Mevsû'atü'l-terâcimi'l-Mağribiyye*. 28 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Mâğûsi, Ebû Cümü'a Saîd. *İdâhü'l-mübhem min Lâmiyyeti'l-‘acem*. thk. Muhammed Mesud Cubrân. Dârü'l-Medâri'l-İslâmî, 2009.
- Mansûr, İbrahim Muhammed. *Şurûhu Lâmiyyeti'l-‘acem, dirâse tahtlîliyye naqdîyye*. Mısır: el-Merkezü'l-Mışriyyü'l-‘Arabî li's-Şahâfe ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1418/1998.
- Mar'aşlî, Yusuf. *Neşrü'l-cevâhir ve'd-dürer fi 'ulemâil-ğarnî'r-râbi' ‘aşer: 'ikdül-cevher fi 'ulemâil-rub'‘il-evvel mine'l-ğarnî'l-ğâmis ‘aşer*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Ma'rif, 1427/2006.
- Meçhul müellif. *el-Müntekâ min şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem li's-Şafedî*. Ayasofya Kütüphanesi: 4115.
- Meşrefî, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *el-Hulelü'l-behiyye fi mülûki'd-devleti'l-‘Aleviyye*. thk. İdris Bûhelîliyye. 2 Cilt. Rabat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1425/2005.

- Muhammed Reşad, Nebîl. *es-Şafedî ve şerhuhu ‘alâ Lâmiyyeti'l-‘acem: dirâse tahlîliyye*. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1421/2001.
- Nüveyhiz, Adil. *Mu‘cemü'l-müfessirîn min şadri'l-İslâm hatta'l-‘aşri'l-hâdir*. Beyrut: Müessesetu Nuveyhizi's-Sekafiyye, 3. Basım., 1409/1988.
- Öznurhan, Halim. “Abbâsî, Abdürrahîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. Ek-1/5-6. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016.
- Ribdâvî, Mahmud. *İbn Hicce el-Hamevî şâ‘iran ve nâkıden*. Dâru Kuteybe, 1402/1982.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Ğaysü'l-müscem fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem*. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Efendi: 01711.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Ğaysü'l-müscem (müscem) fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâût - Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, 1420/2000.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *Fağdü'l-ħitâm ‘ani't-tevriye ve'l-istiħdâm*. thk. Abbas Hânî. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, ts.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *Ğaysü'l-edebi'l-müscem fi Şerhi Lâmiyyeti'l-‘acem*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi: 02800.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *Kitâbü'l-Ereb min Ğaysi'l-edeb*. nşr. Abduh Yenibaba. Baebda: el-Matba‘atü'l-Osmâniyye, 1897.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *ed-Đav‘ü'l-lâmi‘ li ehli'l-ğarni't-tâsi*. 12 Cilt. Beyrut: Daru Mektebeti'l-Ħayât, ts.
- Selâvî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Hâlid b. Hammâd. *el-İstikşâ li-ahbâri'd-düveli'l-Mağribi'l-ağşâ*. thk. Cafer en-Nâsirî - Muhammed en-Nâsirî. 3 Cilt. Dâru'l-Beydâ, ts.
- Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî. *el-Bedrü't-Ṭâli‘ bi-meħâsin men ba‘de'l-ğarni's-sâbi‘*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma‘rife, ts.
- Tabîhî, Velîd b. İsa et-. *Şerhu Dîvânî Şarî‘ulğavânî*. thk. Sâmi ed-Dehhân. Kahire: Dâru'l-Ma‘ârif, 3. Basım, 1405/1985.
- Tâhir, Ali Cevâd. *et-Ṭuğrâi , ħayâtuhu-şi‘ruhu-Lâmiyyetuhu (Bahş ve taħkîk ve tahlîl)*. Bağdat: Mektebetü'n-Nehda, 1963.
- Tuğrâi, Ebü İsmail Müeyyidüddin Hüseyin b. Ali b. Muhammed. *Dîvânü't-Ṭuğrâi*. thk. Ali Cevâd et-Tâhir - Yahya Vehîb el-Cübûrî. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1403/1983.
- Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali. *el-A‘lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.